

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 637-653

Öğr. Gör. Ünal YILDIRIM

Fırat Üniversitesi, uyildirim@firat.edu.tr

Prof. Dr. Ali YILDIRIM

Fırat Üniversitesi, ayildirim@firat.edu.tr

YUNUS EMRE DİVANI'NDA YARATICI İÇİN KULLANILAN İSİMLER VE VASIFLANDIRILMALARI¹

Özet

İslam geleneğinde Allah'ın doksan dokuz ismi yaygın olarak bilinmektedir ancak bu sayının bazı tarikatlarda dokuz yüz doksan dokuz olarak karşılık bulunduğunu söylemek mümkündür. Sonuçta Allah'ın kendisini sıfatları ile kullarına bildirmesine bağlı olarak isimlerinin sonsuz sayıda olduğu da belirtilmektedir. Bu çerçevede İslam ve tasavvuf çatısı altında “Esmâ'ü'l-hüsna” yaygın adıyla bilinen eserler ortaya konulmuştur. Bu anlayış Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında da ciddi bir karşılık bulmuş ve gerek manzum gerekse mensur oldukça fazla “Esmâ'ü'l-hüsna” yazılmıştır. Türk şiirinde ilâhî isimler üzerinde yapılan sınırlı bir çalışmada Anadolu sahası dışında kırk altı, Anadolu halk şiirinde yirmi, tekke şiirinde kırk dokuz, divan şiirinde de kırk sekiz isim, kullanılışlarıyla birlikte gösterilmiştir. İlahî isim ve sıfatların şerhi ve açıklamaların olduğu bu eserlerde isim ve sıfatların kapsamı, hükmü, varlık âlemindeki tezahürleri gibi hususlar yer almaktadır.

Yunus Emre'nin divanına bu bağlamda baktığımızda “Hak, Hâlık, Allah, Rahmân ve Rahîm” isimleri başta olmak üzere Arapça kökenli diğer bazı kelimelerin çoklukla, bunun yanı sıra Farsça kökenli “Hudâ ve Yezdân” kelimelerinin bir kez kullanıldığı görülmektedir. Türkçe kökenli “Tanrı ve Çalap” kelimelerinin ise yoğun olarak tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte Yaradan kelimesi,

¹ Bu makale, 04-06 Ekim 2018 tarihinde Kırşehir'de gerçekleşen “Uluslararası Yunus Emre ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu”nda sunulan aynı başlıklı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

hem bir isim hem de sıfat yönleriyle Allah'ı ifade etmede kullanılmıştır. Bu çalışmada Yunus Emre'nin Allah'ı ifade etmede kullandığı kelimelerin kökeni, anlamı ve beyitlerde hangi bağlamlarla, hangi maksatlarla kullanıldığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Yaratıcı, Allah, isim, sıfat, Yunus Emre.

NAMES USED FOR CREATOR AND THEIR QUALIFICATIONS IN THE YUNUS EMRE DIVANI

Abstract

Ninety-nine names of God are widely known in the Islamic tradition, this number corresponds to nine hundred ninety-nine in some sects. As a result, it is stated that the names are infinite, depending on whether Allah informs his servants with his attributes. In this context, the works known as Esmâ'ül-hüsna were revealed under the umbrella of Islam and Sufism. This understanding has found a serious response in Arab, Persian and Turkish literatures and both the verse and the author are written in Esmâ'ül-hüsna. In a limited work on the divine names in Turkish poetry, forty six were shown outside of Anatolia, twenty in Anatolian folk poetry, forty nine in dervish lodge poetry, and forty-eight in divan poetry. In these works, where divine names and adjectives are explained, there are issues such as the scope of names and adjectives, the provision and manifestations in the realm of being.

When we look at the divan of Yunus Emre in this context, it is seen that the Words Hudâ and Yezdân, which originated in Persian, was used in many other words of Arabic origin, including the names of Hak, Hâlık Allah, Rahmân and Rahîm. It is seen that the words of Turkish origin, Tanrı and Çalap are heavily preferred. However, the word "Creator" has been used to express God in terms of both a noun and adjective aspects. In this study, it will be emphasized that the words Yunus Emre used in expressing God are rooted, meaning and contexts in which couplets are used and for what purposes.

Key Words: Creator, Allah, name, adjective, Yunus Emre.

GİRİŞ

Yunus Emre'nin Dili

Yunus Emre XIII. yüzyıl Anadolu sahasında Türkçenin şüphesiz en önemli temsilcilerinden biridir. Batı Türkçesinin ilk dönemini oluşturan Eski Anadolu Türkçesinin oluşum safhasında yine Yunus Emre'nin rolü çok büyüktür. Bilim dilinin Arapça, edebiyat dilinin Farsça olduğu Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Yunus Emre, divan edebiyatına da hâkim olmasına rağmen halkın dili olan sade Türkçe ile şiirler yazmış, böylece hem Yunus Emre hem de onun gibi düşünen birçok yazar ve şair, Anadolu'da Türkçe için yeni bir yol çizmişlerdir. "Yunus'un asıl dehası, Türkçeyi bir sanatçı duyarlılığıyla kullanmasında aranmalıdır. O, Türkçe tasavvuf ve mânâ dilinin kurucusudur. Dilimiz, Yunus'un kalemiyle estetikleşmiş, edebîleşmiş ve yeniden hayat bulup yayılmıştır. Bu dil, İslâmî Türk medeniyetinin o devirde taşıdığı bütün zenginliği içine alan ve aksettiren bir özellik arz eder." (Tatçı 1990: 67).

Yaşadığı devrin Türkçesine ve halkın kullandığı Arapça, Farsça kelime ve terkiplere çok iyi hâkim olmasının yanı sıra Yunus Emre'nin dilinin en önemli özelliklerinden biri de arkaik kelime ve unsurları şiirlerinde çokça kullanmasıdır.

Tutulmadı Yûnus cânı geçdi **Tamu'dan Uçmak'dan**

Yola düşüp dosta gider gine aslın ulaşmaga (1/11)²

Sorucu gelür yir yırtup sorar Tanrı'n kimdür diyü

İş bu cânım anı tuyup **sünüklerüm** sıza durur (72/4)

Yir yüzinde gezeridüm ugradum milketler yatur

Kimi ulu kimi **kiçi** key kuşagı berkler yatur (82/1)

Yunus Emre'nin önemli dil hususiyetlerinden biri de, anlamları aynı olan birçok yabancı ve Türkçe kelimeyi bazen bir beyitin içinde bazen de farklı beyitlerde kullanmasıdır.

Allah benüm didüğine virmişdür 'ışk varlığını

Kime bir zerre 'ışk vire **Çalap** varlığı andadur (65/6)

İy **Tanrı'yı** bir bilenler cân **Hakk'a** kurbân kılanlar

Ölü degüldür bu cânlar 'ışk gölinde yüze durur (72/5)

Bunca yıl bunca zamân biz işitdük bî-gümân

Çalap kendü sun'ından ere **Tanrılık** kıldı (367/2)

Yazuklarımız tartıla anca perdeler yırtıla

Bilmedüğün **günâhların** anda sana 'ıyân ola (9/7)

Soruclar geleler sorı hisâb soralar

Karanu sin içinde otura yanumuza (311/5)

Sorı hisâb olmayısar dünyâ âhiret koyana

Münker ü Nekir ne sorar terk olıcak cümle murâd (17/6)

Pişrev bize Kur'ân durur vatan bize **Cennet** durur

Ol **Tamu'yı** Hak yandurur ol gül-i gül-zârdur bize (333/3)

Kişi bile söz demini dimeye sözün kemini

Bu cihân **Cehennem'ini** sekiz **uçmag** ide bir söz (102/)

Yunus Emre için ilahî aşk, vahdet, din ve erdem gibi kavramlar çok önemlidir ve onun şiirlerinin ana eksenini oluşturmaktadır. Bu kavramlar, onun dilinde bazen bir sehl-i mümtenidir bazen de açık ve sade anlaşılır bir halk dilidir. "Allah sevgisini, insandaki Allah'ı; her varlıkta Allah diyen bir ifade bulunduğunu söyler ve Tanrısına varamamak endişesiyle yandığı

² Şiir örnekleri Mustafa Tatçı'nın hazırladığı "Yunus Emre Divanı"ndan alınmıştır (Mustafa Tatçı, **Yunus Emre Divanı** II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara).

zamanlardaki acısını haykırırken Yunus, âdeta eskiden söylenmiş şiirleri hatırlıyor ve onları tekrarlıyormuşçasına şiiri kolay söylemiştir.” (Banarlı 1998: 335).

Yunus Emre'de varlığın özünde sevgi vardır. Her şey sevgiyle var olmuştur. Bu sevginin ve aşkın kaynağı Allah'tır, Allah'a ancak bu aşkla ulaşılabilir. Yaradan'ın aşkıyla da bütün yaratılan sevilir.

Allah benüm didüğine virmişdür 'ışk varlığını

Kime bir zerre 'ışk vire Çalap varlığı andadur (65/6)

Yûnus senün 'âşık cânun ezeli 'âşıklarıla

Ol Allah'un dergâhında seyrân u cevîândayıdum (168/12)

Sekiz Uçmagun Hûrîsi eger bezenüp geleler

Senün sevgünden özgeyi gönlüm hiç kabûl itmeye (3/11)

Adı sanı dillerde

Sevgüsü gönüllerde

Şol korkulu yollarda

Allah görelüm n'eyler (71/7)

Yunus Emre'nin, şathiyye veya devriyye/vahdetnâme tarzında yazdığı bazı şiirlerinde Allah adına bir söylem içinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu tür şiirleri şerh edenler, bunun vecd ve istiğrak halinde cem' mertebesine ulaşmış âşıkların bir söyleyiş tarzı olabileceği gibi, tamamen Allah'ın lisanından söylenmiş sözler olarak da düşünülebileceği üzerinde durmuşlardır. Yunus Emre de bu hassas söyleyişin yanlış anlaşılabilmesi endişesi ile aslında bu sözlerin Yunus'un iradesinin değil, Hakk'ın iradesinin bir tezahürü olduğunu belirtmektedir:

Kar yagduran buz tonduran hayvânlara rızkın viren

Şöyle bilün ol mahlûka ol Rahîm ü Rahmân benem(193/7)

Yûnus degül bunu diyen kendüligidür söyleyen

Kâfir olur inanmayan evvel-âhir hemen benem(193/14)

Yunus Emre, başka bir şiirinde de Hakk'ın kudreti ve yaratma sıfatını esas alarak şöyle söylemektedir:

Ol Kâdir-i Kün feyekûn lutf idici Sübhân benem

Kesmedin rızkını viren cümlelere sultân benem (211/1)

Nutfeden Âdem yaradan yumurdadan kuş düreden

Kudret dilini söyleyen zikr eyleyen Sübhân benem (211/2)

Bu yiri göği yaradan bu 'Arş'ı Kürs'i durudan

Bin bir adı vardır Yûnus ol sâhib-i Kur'ân benem (211/10)

Yunus Emre, mevcudatın ve özellikle insanın mânâ yönünün ezelden beridir var olduğunu ancak sonradan madde kisvesine büründüğünü anlattığı şiirinde vahdet-i vücut nazariyesini de hatırlatmaktadır. Ona göre mevcudatın silüetleri olan sabit gerçeklikler, ezelden beri Hak'ın bilgisinde mevcuttu:

Kalû belâ söylenmedin tertîb düzen eylesenmedin

Hak'dan ayru degüldüm ol ulu dîvândaydım (168/3)

Yire bünyâd urulmadın Âdem dünyâyâ gelmedin

Öküz balık eylesenmedin ben ezelf andaydım (168/4)

En Güzel İsimler: Esmâ'ü'l-Hüsna

“Allah'ın en güzel isimleri” anlamına gelen Esmâ'ü'l-hüsna'dan Kur'an'da A'raf suresi 180., İsrâ 110., Tâhâ 8., Haşr 24. ayetlerinde bahsedilmektedir.

İslam geleneğinde Allah'ın doksan dokuz isminin yaygın olarak bilindiği, bu sayının bazı tarikatlarda dokuz yüz doksan dokuz olarak karşılık bulduğunu söylemek mümkündür. Sonuçta Allah'ın kendisini sıfatları ile kullarına bildirmesine bağlı olarak isimlerinin sonsuz sayıda olduğu da belirtilmektedir. Bu çerçevede İslam ve tasavvuf çatısı altında Esmâ'ü'l-hüsna yaygın adıyla bilinen eserler ortaya konulmuştur. İlahî isim ve sıfatların şerhi ve açıklamaların olduğu bu eserlerde, isim ve sıfatların kapsamı, hükmü, varlık âlemindeki tezahürleri gibi hususlar yer almaktadır. “Görüldüğü gibi isim ve sıfatlar, tevhidin kısımları içerisinde zikredilmektedir. Bu nedenle Allah'ın zâtından bahseden âyetlerin çoğunda Onun sıfatlarının yer aldığı görülmektedir.” (Tunçbilek 2006: 5).

Allah'ın en güzel ve şerefli isimleri olarak bilinen Esmâ'ü'l-hüsna'nın tamamı Kur'an'da geçmez. Bu isimlerin doksan dördünü Kur'an'dan beş tanesini de Hz. Peygamber'in çeşitli hadislerinden öğrenmekteyiz. İslam'ın ilk yıllarından itibaren Kur'an'dan Esmâ'ü'l-hüsna çıkarma işlemlerine başlanmış, bunun akabinde de Esmâ'ü'l-hüsna'nın bir etimolojik çalışması kaleme alınmıştır (Topaloğlu 1995: 408). Kur'an ve çeşitli hadislerde geçen Allah'ın isimlerinin sayı adetleri ne olursa olsun bu isimler, aynı zamanda onun sıfatlarına da atfetmektedir. Bu sıfatlarla da Allah'ın zatı bilinebilir.

İslam ve tasavvuf çatısı altında Esmâ'ü'l-hüsna yaygın adıyla bilinen çokça eser ortaya konulmuştur. Bu anlayış Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında da ciddi bir karşılık bulmuş ve gerek manzum ve gerekse mensur oldukça fazla Esmâ'ü'l-hüsna yazılmıştır. İmam Gazali “el-Masadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-hüsna” isimli eseriyle bu türün ilk örneğini vermiştir.

Türk şiirinde ilâhî isimler üzerinde yapılan sınırlı bir çalışmada Anadolu sahası dışında kırk altı, Anadolu halk şiirinde yirmi, tekke şiirinde kırk dokuz, divan şiirinde de kırk sekiz isim kullanılışlarıyla birlikte gösterilmiştir.

Türk edebiyatında yazarı bilinmeyen “Cevahirü'l-Maâni”, Hatiboğlu Habibullah Şirvânî'nin “Esmâ'ü'l-Hüsna Şerhi”, İbn-i İsâ Saruhanî'nin “Esmâ-i Hüsna Şerhi”, Bursalı Subhi Mehmed Ali Çelebi'nin “Esmâ-i Hüsna Şerhi”, Trabzonlu Şakir Ahmed Paşa'nın “Ravza-i Vird”, Kemal Sâdık Paşa'nın “Âsâr-ı Kemâl”, Behcet b. Mehmed Sâlim'in “Behcetü'l-Leâli”, Bıçakçı-zâde

İsmail Hakkı b. Osman İzmirli'nin "Esmâ-i Hüsnâ Şerhi", Trabzonlu Cûdî Efendi'nin "el-Kenzü'l-esnâ fi-şerhi'l-esmâ'ül-hüsnâ" bu türün en güzel örneklerindedir.

Yunus Emre Divanı'nda Yaratıcının İsimleri ve Vasıflandırılmaları

Yunus Emre Divanı'na baktığımızda "Hak, Hâlık, Allah, Rahmân ve Rahîm" isimleri başta olmak üzere Arapça kökenli diğer bazı kelimelerin çoklukla, bunun yanı sıra Farsça kökenli "Hudâ ve Yezdân" kelimelerinin bir kez kullanıldığı görülmektedir. Türkçe kökenli "Tanrı ve Çalap" kelimeleri ise yoğun olarak tercih edilmiştir. Bununla birlikte "Yaradan" kelimesi hem isim hem de sıfat yönleriyle Allah'ı ifade etmede kullanılmıştır. Yunus'un divanında "Allah"ın sıfatları ve zatı için kullanılan pek çok isim vardır. Bunların bazıları teşbih, mecaz ve istiare yoluyla işlenmekle birlikte diyebiliriz ki, pek çoğu "Esmâ'ü'l-hüsna"ya atfen kullanılmaktadır. Mevzu edilen ifadelerden bazıları şunlardır: "Hû, Dost, Sultân, Gül, Leylâ, Maşûk, Pâdişâh, Cânân, Hazret, Şîrîn Hulu dilber Şâh, Âb-ı Hayvân, Genc-i Pinhân, 'İyân, Sübhân, Güneş Yâr, Cân, Dest-gîr, Üstâd, Cânlar Cânı, Cânlara Cân, İnâyet sahibi (ıssı), , Server, Bâkî, Ulu, Lâ-mekân, Pâdişâh-ı lem-yezel, Hayyü'l-Bekâ, Dilber, Cevher, Eşkere, Pinhân, Nihân, Ezel-i Azâl, İş İssı, Sâkî, Nigar, Ulu Hece, Dîdâr, Dildâr, Pâdişâhlar Pâdişâhı, Kâdir-i Künfeyekün 'Ayıpları örten, Nakkâş, Sanem, Ma'bûd, Kadîm paşa, Sahib-i Kur'an, But, Bî-kıyâs, Kudret, Şîrîn, Bî-Hadd, Bî-pâyân, Sevdük, Sultân-ı Cihan, vs" (Tatçı 1990: 77).

Bu bölümde Yunus Emre'nin Allah'ı ifade etmede kullandığı kelimelerin kökeni, anlamı ve beyitlerde hangi bağlamlarla, hangi maksatlarla kullanıldığı üzerinde durulacaktır. Öncelikli olarak yaratıcı isimleri etimolojik kökenine göre sınıflandırılıp bunlar, anlam ve bağlamları çerçevesinde kullanım sıklığına göre değerlendirilecektir.

1. Yaratıcının Arapça Kökenli İsimleri ve Vasıflandırılmaları

1.1. Hak

"Varlığı hiç değişmeyen, var olan" anlamındadır. Esmâ'ü'l-hüsna'dandır. Yunus Emre Divanı'nda üç yüz on altı kez geçmektedir ve bu sayıyla en çok kullanılan yaratıcı isimdir. Divanda on yerde "Hak Çalap" şeklinde sıfat olarak kullanılmıştır.

Yunus'un şiirlerinde "Hak" ismi, bazı beyitlerde Allah aşkının ve sevgisinin bir tezahürü olarak kullanılırken bazı beyitlerde ise Allah'ın azap ve korkutucu yönleriyle zikredilmiştir. Bu ifadeleri şu kullanımlarda görebiliriz: Hak korkusu, Hak sözü, Hak Tanrı, Hak nazargahı, Hak Çalab, Hak yolu, Hak didarı, Hak yüzü, merdan-ı Hak, Hak katı, Hak aşkı, Hak rahmeti, Hakkın varlığı, Hak sevgisi, Hakkı bilmek, Hak cihanda doludur, Hak insandadır, Hak kapısı, Hak tecellisi, Hak başışlasın, Hak hazreti, Hak buyruğu, Hak yarattı, Hak kelamı, Hak nuru, Hak mesti, Hak şarı, Hak inayeti, Hakkıla Hak olmak, Hak hanı (sofrası), Hak durağı, Hak şarabı, Hak dostu vs.

Yûnus eydür iş bu sözi dergâhına dutgıl yüzi

Diler **Hak**'ı göre gözi hem 'inâyet andan ola (9/8)

Böyle latîf bezenüben böyle şîrîn düzünüben

Gönül **Hakk**'a uzanuban dilek nedür neye muhtâc (21/3)

'Îsâ oldum kudretten bahâne bir avretten

İnâyet oldı **Hak**'dan ölü dirgürüp geldüm (191/12)

Çünkü gördüm ben **Hakk'umı Hakk'ıla** olmuşam biliş
Her kancaru bakdumisa hep görünendür cümle Hak (128/2)
Miskîn Yûnus bu sözi kendözinden eyitmez
Hak Çalab viribidi sebagın dilümüze (311/7)
Hak Çalab'um Hak Çalab'um sencileyin yok Çalab'um
Günâhluyam yarlıgagıl iy rahmeti çok Çalab'um (186/1)

1. 2. Allah

“Allah, Kur’ân düşünce sisteminde en yüksek odak-kelimedir. Derece ve önem bakımından ondan üstün bir kelime yoktur. Kur’ân düşünce sistemi, esas olarak theocentric (merkezinde Allah olan) bir sistemdir. Onun için bu sistemde Allah fikri yukarıdan aşağı her şeye hakim olur ve bütün anahtar terimlerin semantik yapısı üzerinde derin tesir gösterir.” (Izutsu 1975: 88).

Yunus, bir hakikat ehli olarak iradesini Hakk’a teslim etmiş, Allah sevgisiyle dolu olan, şiirlerinde daha çok Allah aşkını/sevgisini dile getiren bir şair olmakla birlikte, bir şerî düşünce içerisinde her yerde gördüğü Allah inancından çok uzakta, tamamen ayrı, korkutucu, kullarına azap edici bir Allah anlayışını da Allah korkusu bağlamında kullanmıştır. Bu hususu şu kullanımlarda görebiliriz: Allah korkusu, Allah adı, Allah’ın dergâhı, Allah aşkı, Allah sevgisi, Allah buyruğu, Allah’ın inayeti vs. Ayrıca Yunus Emre, bazı şiirlerinde başta Allah lafzı olmak üzere yaratıcının isimlerini iyelik yapılarıyla kullanarak Yaradan’a bir yakarış, sığınış ve iltica durumunu ifade eder: “Allah’uma (4/7,285/5), Hakk’umı (128/2), Mevlâ’m (98/5), Tanrı’m (239/5), Çalab’um (186/1,2,3,4).

Esmâ’ü’l-hüsna’dan olan Allah ismi, Yunus Emre’nin divanında yetmiş sekiz defa geçmektedir. Yaratıcının bu isimlerinden iki tanesi “Vallah” şeklinde, on dört tanesi ise ek almış halleriyle kullanılmıştır.

Dünyâ vü ‘izzet ‘ışkıla bunlar sâz-kâr olmadı
Vallah nükte benüm degül ‘ışk hâzırdur görmez revâ (2/6)
Kul küllün min İndi’l-lâh ansuz degülem **v’allah**
Ben Hak’ıla Hak olmuşam agyâr iden gelsün berü (287/2)
İy bî-çâre miskîn Yûnus günâhun çok neyleyesin
Sığındum ol **Allâh’uma** didi hem ‘afv kılam diyü (285/5)
Allah diyelüm dâim
Allah görelüm n’eyler
Yolda turalum kâ’im
Allah görelüm n’eyler (71/1)
Evliyâdur Hakk’un sırrı alnındaki **Allah** nûrı
Anı seven âh u zârı kılrsa gerek şimden girü (286/4)
Yûnus eydür **Allah** dirüz Allah’ıla kapılmışuz

Dergâhına yüz tutuban hemân bir ikrârdur bize (333/7)

Yüz bin peygamber gele hiç şefâ'at olmaya

Vay eger olmazısa **Allah'un** 'inâyeti (380/7)

1. 3. **Rahmân ve Rahîm**

Her işin hayırlı ve bereketli geçmesi için dinî bir klişe olarak söylenen besmelede geçen Rahmân ve Rahîm isimleri Allah'ın cemal sıfatının tecellileri olarak bilinmektedir. Kutsi bir hadise göre Allah, “Benim rahmetim gazabımı geçmiştir.” demiştir. Hatta cennetin, yedi cehennemden bir fazla, yani sekiz olmasının esprisi de buna bağlanmaktadır. Ayrıca tasavvufta Allah'ın celal sıfatları, cemal sıfatlarının bilinmesi içindir; celal sıfatları kalıcı değil; geçicidir, denilmiştir. Besmelede geçen Rahmân ve Rahîm isimleri için yapılan yorumlarda, her ne kadar iki kelimenin de kökeni acımak anlamındaki “rahm” kökünden geliyor olsa da kapsamaları farklı olarak değerlendirilmiştir. Şöyle ki Rahmân ismi Kur'ân-ı Kerim'de elli yedi kez geçmekte olup yeryüzündeki bütün yaratılmışlara sayısız rızık ve nimet veren Allah, olarak tevil edilmiştir. Rahîm ismi ise Kur'ân-ı Kerim'de yüz on beş kez geçmekte olup ahirette yalnızca müminlere rahmet edecek Allah anlamında yorumlanmaktadır. Diğer bir ayrıntı ise Rahmân isminin sadece Allah'a has olup, Rahîm isminin insanlar tarafından da kullanılabileceği gerçeğidir. Esmâ'ü'l-hüsna'dan olan Rahmân ismi divanda biri kelime başında ünlü türemesiyle (İrahman) olmak üzere on dört, yine Esmâ'ü'l-Hüsna'dan olan Rahîm ismi ise altı kez geçmektedir.

Sorma hâlin kimisine varma **İrahman'suzına**

Kim isine gövdesine ulşup yeni yolını gör (22/4)

Binde biri bu halkun **Rahmân** yolına girmez

Gel bir kişi göster kim şeytân yolına girmez (115/1)

Bir kulına atlar virüp 'avret ü mâl çoklar virüp

Hem birinün yok bir pûlı rahm idici **Rahmân** benem (211/4)

Andan berü kim 'ışkun benümle yoldaş oldı

Rahmân yolına beni göstermege baş oldı (394/1)

Rahîm durur senün adun **Rahîm'lgun** bize didün

Mürşidlerün muştıladı *Lâ taknetu* hitâb nedür (89/4)

Sensin Kerîm sensin **Rahîm**

Allâh sana sundum elüm

Senden artuk yokdur umum

Allâh sana sundum elüm (184/1)

Kar yagduran buz tonduran hayvânlara rızkın viren

Şöyle bilün ol mahlûka ol **Rahîm ü Rahmân** benem (193/7)

1. 4. **Kadîm**

“Zaman olarak varlığının evveli, başlangıcı olmayan” anlamında Allah'ın sıfatlarından. Divanda on dört kez geçmektedir.

Andan ayru diriligüm dirlik degül durur benüm

Kadîm odur görür beni ben ölüyem görimezem (174/2)

Ger sûretüm düşerise niçe noxsân ire bana

Kadîmî zerrenem senün niçe düşüp tururısam (190/6)

Ezelden bileydüm *Elest'*de *Belâ* didüm

Ol **kadîmî** denizden sil olup akup geldüm (217/3)

1. 5. İlah

“Kendisine ibadet edilen, her şeyden çok sevilen, mutlak varlık” anlamındadır. Divanda biri terkipli olmak üzere toplam on bir defa “İlâhî” şeklinde kullanılmıştır.

Geldi Münker ile Nekir

Her birisi sordı bir dil

İlâhî sen cevâb virgil

Allâh sana sundum elüm(184/14)

İlâhî derdümün dermânı sensin

Günâhkâr kullarun gufrânı sensin (282/1)

Alaldan cânımı ‘ışk-ı **İlâhî**

Benem Mecnûn gibi âvâre karşı (289/4)

Miskîn Yûnus’un ser-mâyesi yokdur **İlâhî**

İllâ sevicidür seni ‘ışkıyile seveni (357/7)

1. 6. Rab

“Yaratıcı, sâhip, bir şeyi terbiye eden, öğreten, mürşid” anlamındadır. Divanda yaratıcının Rab ismine biri ayet biri hadis iki yerde telmih sanatıyla gönderme yapılmıştır. Ayrıca bir yerde de terkipli kullanımı vardır. Toplamda on bir kez zikredilmiştir.

Sen kim didün yâ **Rab** bana ben yakınam senden sana

Çün yakınsın benden bana görklü yüzün göster bana (14/3)

‘Aceb bu benüm cânım âzâd ola mı yâ **Rab**

Yohsa yidi Tamu’da yana kala mı yâ **Rab** (15/1,2,3,4,5)

*Men ‘arefe nefsehu fekad ‘arefe **Rabbehu***

Bildüm bunu buldum anı inkâr iden gelsün benü (287/5)

Elestü bi-Rabbiküm Hak'dan nidâ gelicek

Mü'minler *Belî* diyüp itdiler ikrârını (397/7)

Haşâli'l-lâh senden iy **Rabbü'l-enâm**

Sen temâşâ kılasın ben hoş yanam (417/23)

1. 7. Hâlik

“Yaratan, her şeyi yoktan var eden” anlamındadır. Esmâ’ü’l-hüsna’dandır. Divanda dördü ekli olmak kaydıyla beş defa kullanılmıştır.

Şükr eylegil **Hâlik**’a ol durur Hayyü'l-Bekâ

Ana varursın mutlaka bâri şükrle varı dur (33/5)

Söz karadan akdan degül yazup okımdan degül

Bu yürüyen halkdan degül **Hâlik** âvâzından gelür (42/3)

Yârânlarından utanup günâhı gizlü işlersin

Yaradan **Hâlik**’un hâzır niçün ondan utanmazsın (235/5)

Gör **Hâlik**’ün ‘inâyetin deryâ-yı bî-nihâyetin

Bize dîdâr gösteriser bunca günâh itmiş iken (273/2)

1. 8. Ganî

“Hiç bir şeye ihtiyacı olmayan, her türlü zenginlik sahibi” anlamındadır. Esmâ’ü’l-hüsna’dandır. Divanda biri yaratıcının Cebbâr isminin sıfatı olmak üzere toplamda beş defa kullanılmıştır.

Ganî Cebbâr ‘ışk erine bin Hamza’ca kuvvet virür

Tagları yirinden ırar yol eyler dosta gitmege (1/5)

Ben eydürem kim iy **Ganî** nedür bu derdün dermânı

Zinhâr esirgeme beni ‘ışk odına yak Çalab’um (186/3)

‘İşkdur bu derdün dermânı ‘ışk yolına virdüm cânı

Miskîn Yûnus dir yâ **Ganî** bir dem ‘ışksuz kalmayayın (269/8)

Pâdişâhlar pâdişâhı ol **Ganî**

Emrile viribidi bize cânı (379/1)

Ben mi düzdüm beni sen düzdün beni

Pür ‘ayıb niçün yaratdun yâ **Ganî** (417/6)

1. 9. Kerîm

“Kerem sahibi, cömert, karşılıksız çok ikram eden” anlamındadır. Esmâ’ü’l-hüsna’dandır. Divanda ikisi terkipli olmak üzere toplamda dört defa geçmektedir.

Zevk u riyâ didükleri boynımı urmayınca ben

Şâh-ı Kerîm’e sîdkıla kanda bulısaram visâl (155/6)

Sensin **Kerîm** sensin Rahîm

Allâh sana sundum elüm

Senden artuk yokdur umum

Allâh sana sundum elüm (184/1)

Sofıyılan sofî olan sûfiyile sâfi olan

Bel bağlayup tâ'at kılan o **Kerîm** ü Rahmân benem (195/5)

Bir avuç topraga bunca kıyl u kâl

Neye gerek iy **Kerîm-i Zü'l-Celâl** (417/25)

1. 10. **Kâdir/Kadîr**

“Kudret sahibi, çok güçlü, dilediğini dilediği gibi yaratan” anlamındadır. Esmâ'ü'l-hüsna'dandır. Divanda üç tanesi “Kâdir” üç tanesi de “Kadîr” yazılış şekliyle toplamda altı defa geçmektedir.

Sana her işde iy **Kâdir** bildük tercemân gerekmez

Sen olmadugun gönülde dînile îmân gerekmez (108/1)

Yatsu namâzına ol hâzır hâzırları sever **Kâdir**

Îmânun eksügin bitür îmân pîş-rev olsa gerek (136/7)

Va'de olundu kamuya kim göreler yarın anı

Benüm yârüm bunda durur bunda göründi ol **Kadîr** (53/5)

Dördüncüsü hakikat ere eksük bakmaya

Bayram ola gündüzi **Kadîr** ola gicesi (351/6)

1. 11. **Mevlâ**

“Terbiye edip geliştiren, olgunluğa eriştiren, efendi, dost” anlamındadır. Divanda ikisi ekli biri terkipli toplamda üç kez kullanılmıştır.

Ma'lûmdur ahî yol eri **Mevlâ'yıçün** n'itdikleri

Mihnet içinde her biri miskîn olup gülmediler (40/2)

Evvel dirdi gönlüm bana

Atlar tonlar gerek bana

Mevlâ'm bir dert virdi bana

Dostun cemâlin arzûlar (98/5)

Hor bakma sen 'azîzüm 'ışk erine zinhâr

Sırr-ı Mevlâ'sıyla pinhâmıdır âşıklarun (150/5)

1. 12. **Cebbâr**

“Kudret ve ululuk sahibi” anlamındadır. Esmâ'ü'l-hüsna'dandır. Divanda üç defa geçmektedir. Bunlarda biri terkipli biri de yaratıcının Gâni ismiyle birlikte kullanılmıştır.

Ganî Cebbâr 'ışk erine bin Hamza'ca kuvvet virür

Tagları yirinden ırar yol eyler dosta gitmege (1/5)

Mü'minisen gelgil berü **Cebbâr** ola burc u bârû

Fahr idelüm mürşidile ma'lûm ola münkir nedür (56/10)

Yılduzıdum bunca zamân gökde melâik arzûmân

Cebbâr-ı 'âlem hükm ider ben ol zamân andayıdum (169/9)

1. 13. Hay/Hayy

“Daima diri, ölmek ihtimalinden uzak” anlamındadır. Esmâ'ü'l-hüsna'dandır. Divanda iki kez kullanılmıştır.

Gâh hâlis ü gâh muhlis olam uş Furkân'ıla

Gâh Rahmâni'r-Rahîm yâ **Hayy** u yâ Mennân olam (201/43)

Benem ebed benem bekâ ol Kâdir ü **Hay** mutlaka

Hızır ola yarın saka anı kılan Gufrân benem (211/5)

Yaratıcının bu ismi, divanda “Hayyü'l-bekâ” ve “Hayyü'l-kayyum” şeklinde iki kez de terkipli olarak geçmektedir.

Şükr eylegil Hâlik'a ol durur **Hayyü'l-Bekâ**

Ana varursın mutlaka bâri şükrle varı dur (33/5)

Evvel-âhir **Hayyü'l-Kayyûm** 'âşıklara ma'sûkıdı

'Aklun varısa hisâb it geçiser bu 'ışk devrânı (377/6)

1. 14. Zül'-Celâl

“Celâl ve pek büyük ikram sahibi Allah” anlamındadır. Esmâ'ü'l-hüsna'dandır. Divanda biri yaratıcının Kerîm ismiyle olmak üzere iki defa geçmektedir

Andan İsrâfîl Sûr ura ölenler yirinden tura

Mizân terâzû kurıla hükmini ide **zü'l-Celâl** (153/6)

Bir avuç topraga bunca kıyl u kâl

Neye gerek iy **Kerîm-i Zü'l-Celâl** (417/25)

1. 15. Gufrân

“Yaradan'ın kulun hata ve günahlarını örtmesi, günahlarını bağışlaması” anlamında kullanılmaktadır. Divanda biri ekli biri eksiz iki defa geçmektedir.

Benem ebed benem bekâ ol Kâdir ü Hay mutlaka

Hızır ola yarın saka anı kılan **Gufrân** benem (211/5)

Cümle cihân **Gufrân'ıdur** kamu 'âlem hayrânıdur

Yûnus anun hayrânıdur tekrâr iden gelsün berü (287/9)

1. 16. Deyyân

“Mükâfati ve cezayı hakkıyla veren” anlamındadır. “Deyyân” ismi, Divan'da sadece bir kez, o da sıfat olarak geçmektedir.

Ol bî-nişândur cihândan ne diyelüm dilmüz andan

Ol 'âlim ü **deyyân** zât her zât içinde zât olur (45/5)

1. 17. Âlim

“Gizli, açık, geçmiş, gelecek, her şeyi bilen” anlamındadır. Esmâ'ü'l-hüsna'dandır. “Âlim” ismi de divanda yalnızca bir kez geçmekte olup beyitteki kullanımına bakıldığında isim olarak değil sıfat olarak kullanıldığı görülecektir.

Ol bî-nişândur cihândan ne diyelüm dilmüz andan

Ol 'âlim ü deyyân zât her zât içinde zât olur (45/5)

1. 18. Kayyûm

“Ezelden ebede kadar duran, daimî olan, Bâkî ve kâim olan Allah” anlamındadır. Esmâ'ü'l-hüsna'dandır. Divanda biri terkipli olmak üzere iki kez kullanılmıştır.

Resûl eydür iy **Kayyûm** bunlar 'acâyib kavim

Sır denizi kılmışsın gönlini dervîşlerin (149/7)

Evvel-âhir **Hayyü'l-Kayyûm** 'âşıklara ma'sûkıdı

'Aklun varısa hisâb it geçiser bu 'ışk devrânı (377/6)

1. 19. Lâ-şerîk

Allah'a ortak koşmaya “şirk”, Allah'tan başka ilâh kabul edilenlere de “şerik” denir. Divanda sadece bir kez kullanılmıştır.

Lâ-şerîkden okursın sonra şerîk katarsın

Bire iki dimegi kimden fetvâ dutarsın (248/1)

1. 20. Mennân

“Çok ihsan eden, ihsanı bol” anlamındadır. Divanda bir kez kullanılmıştır.

Gâh hâlis ü gâh muhlis olam uş Furkân'ıla

Gâh Rahmâni'r-Rahîm yâ Hayy u yâ **Mennân** olam (201/43)

2. Yaratıcının Türkçe Kökenli İsimleri ve Vasıflandırılmaları

2.1. Tanrı

Türkler İslam'la tanıştıktan sonra öğrendikleri Allah'ın, kendilerinin Tanrılarından çok da farklı olmadığını görmüşler ve daha sonra uzun yıllar Allah isminin yerine Tanrı ismini aynı anlam yüküyle kullanmışlardır. “Türk İslam edebiyatının ilk ürünü olan Kutadgu Bilig'de de “Tanrı”nın, “Allah” lafzından çok kullanılmış olması, “Tengri”nin çok eski zamanlardan beri “Bir Tanrı” inancını ifade eder anlamda kullanılmış olmasına güçlü bir delildir. Ayrıca Bayat sözünün de Kutadgu Bilig'de “Allah” lafzı yerine kullanılan isimlerden olması “Bir Tanrı” anlamında başka isimlerin de rahatlıkla kullanıldığını göstermektedir (Çavuşoğlu 2007: 6).

Ayrıca Türklerin İslamiyetten önce Gök Tanrı inancında uyguladıkları ritüellerle İslamiyetle gelen Allah tasavvuru ve ibadet şekilleri arasında çok fazla benzerliğin olması Türklerin zihninde Tanrı/Allah ismini değiştirmemiş, dolayısıyla Tanrı ismini kullanmaya devam etmişlerdir.

Türkçeye kimine göre Çinceden (Tien), kimine göre de Sümerceden (Dengir) geldiği söylenen Tanrı kelimesi, Yunus Emre Divanı'nda otuz defa geçmiş, bunlardan on beş tanesi ekli kullanılmıştır. Bir beyitte ise yaratıcının Çalap ismi Tanrı'nın sıfatı olarak geçmiştir.

Tanrı kadîm kul kadîm ayrılmadum bir adım

Gör kul kim **Tanrı** kimdür anla iy sâhib-kabûl (151/3)
Bir **Tanrı'nun** Peygamber'i ben andan aldum haberi
Bir **Tanrı** vü Peygamber'e ikrâr iden gelsün berü (187/4)
Dervîşün gözi açuk düni günü uyanık
Bu söze **Tanrı'm** tanuk bakmadın gören gelsün (239/5)
Gör bu dervîşi Yûnus'ı tercemân-ı lisân okur
Dir ki bu 'ışkıla beni **Tanrı** delâlet eyledi (392/5)
'Âşık mı diyem ben ana **Tanrı'nun** uçmagın seve
Uçmak dahı tuzagımış mü'min cânların tutmaga (1/4)
Tanrı'yiçün cânım cânı cefâyısa tapdur yiter
Senün firâkundan beter 'azâb dahı var mı beter (78/1)
Bunca yıl bunca zamân biz işitdük bî-gümân
Çalap kendü sun'ından ere **Tanrılık** kıldı (367/2)
Her kim bana agyârısa Hak **Tanrı** yâr olsun ana
Her kancaru varurısa bâg u bahâr olsun ana (13/1)
Çalap Tanrı'nun hâsı Hazret'e geçer nâzı
Peygamber'ün 'âmusı Hamza pehlevân kanı (396/9)

2. 2. Çalap/Çalab

Kökeni noktasında (İbranice) hâlâ tartışmalar olsa da bu kelime, Doğu Türklerinin bazı eski metinlerinde geçmektedir. Abdülkadir İnan da Çelebi'nin Çelep, Çalap, Salip'le (Haç) ilgili olduğunu söyleyerek Suriye Hristiyanlarından gelmiş olabileceğini iddia etmiştir (Tanyu 1980: 179). Osmanlı Türkçesinde yaygın kullanılan Çalap kelimesi, Dede Korkut Hikâyeleri'nde de geçmektedir. Yunus Emre'nin en çok kullandığı Türkçe yaratıcı isimdir. Divanda altmış dört kez geçmiştir. Bunlardan otuz dördü Çalap, biri Çalab, yirmi dokuzu ise ekli şekilleriyle kullanılmıştır. Ayrıca on yerde yaratıcının Hak ismiyle birlikte, bir yerde de Tanrı isminin sıfatı olarak zikredilmiştir.

Dimesün kim müselmânım **Çalap** emrine fermânım
Dutmazısa Hak sözünü fâyide yok dînden ana (11/3)
Ulu ulu günâhlarım yüz komadı bana **Çalap**
Hiç kimse çâre kılmadı döndüm yine sana Çalap (16/1,2,3,4,5,6,7,8)
Allah benüm didüğine virmişdür 'ışk varlığını
Kime bir zerre 'ışk vire **Çalap** varlığı andadur (65/6)
Bu 'ışkun sırrı 'aceb bu 'ışkı eyle taleb
Meger ki vire **Çalab** anı degme göz görmez (110/4)

‘Âlem fahri Muhammed Mi’râc’a agdugında

Çalab’dan diledügi ümmetine azıkdur (86/6)

Hak Çalab’um Hak Çalab’um sencileyin yok **Çalab’um**

Günâhluyam yarlıgagıl iy rahmeti çok **Çalab’um** (186/1,2,3,4,5,6,7)

Çalap Tanrı’nun hâsı Hazret’e geçer nâzı

Peygamber’ün ‘âmusı Hamza pehlevân kanı (396/9)

El bağlamışdur kamusı **Hak Çalab’dandur** umusı

Nökerlü kızdur kimisi alınmaduk çoklar yatur (82/8)

Yûnus bilmez kendü hâlin **Hak Çalab** söyledür dilin

Bir niçesi yini gelin ak teleme yüzler yatur (82/9)

2. 3. Yaradan

Yaradan kelimesi divanda dokuz defa geçerken bunlardan ikisi terkipli şekliyle biri de Hâlik isminin sıfatı olarak kullanılmıştır.

Halâyık bunda gelmedin gökler melâik tolmadın

Bu mülke bünyâd olmadın mülk-i **yaradandayıdum** (172/2)

Nutfeden Âdem **yaradan** yumurdadan kuş düreden

Kudret dilini söyleyen zıkr eyleyen Sübhân benem (211/2)

Bu yiri gögi **yaradan** bu ‘Arş’ı Kürs’i durudan

Bin bir adı vardur Yûnus ol sâhib-i Kur’ân benem (211/10)

Yârânlarından utanup günâhı gizlü işlersin

Yaradan Hâlik’un hâzır niçün ondan utanmazsın (235/5)

İy Yûnus’ı **yaradan** hicâb götür aradan

Sâdıkam yolunda ben yalan da’vî kılmazın (256/7)

Ayurma beni senden **yaradan**

Düşüp ölürüm ben bu yaradan (284/1)

Öldüğüm için gussa mı yirem

Ala cânımı yine **yaradan** (284/2)

Münkir-münâfıklar beni öldürelüm dirlerimiş

Beni **yaradan** öldürür yok-var iden gelsün berü (287/6)

2. 4. Yoran

Divanda sadece bir kez kullanılan “Yoran” kelimesine Mustafa Tatçı, “Hükmeden, burada, Hakîm olan Allah” anlamı vermiş ve kelimenin geçtiği beyiti de bu anlamıyla değerlendirmiştir. (1990a: 487).

Sana senden yakındur aşrı tap bak

Yoran mülkine sultân ol yor indi (411/7)

3. Yaratıcının Farsça Kökenli İsimleri ve Vasıflandırılmaları

2. 1. Hudâ

“Sahip, malik” anlamında kullanılan Hudâ ismi, divanda sadece bir kez kullanılmıştır. Hudâ kelimesinin kökeni noktasında ihtilaf vardır. Antreas Tietze (2009: 332), İsmet Zeki Eyuboğlu (1991: 328), Nişanyan (www.nisanyansozluk.com, 2018) gibi birçok bilim adamı Hudâ kelimesinin Farsçadan geldiğini söylerken, son dönemlerde özellikle bu kelimenin kökeninin Türkçedeki “Kut/ Ay” olduğu daha sonra Farsçaya geçip “Hüdâ” şeklini aldığını iddia edenler de vardır (Kutalmış 2003: 193.).

Geh mutî’ olam **Hudâ’nun** emrine bin cân ile

Geh dönem ‘âsî olam Mûsî olam ‘İmrân olam (201/32)

3. 2. Yezdân

“İlâh, Mevlâ” anlamındadır. Zerdüşterin “İyilik Tanrısı”na verdikleri isimdir. İslamiyet’le birlikte yaratıcı için kullanılmaya başlamıştır. Divanda bir kez zikredilmiştir.

Dört dürlü nesneden hâsıl bilün benem uşda delîl

Odıla su toprag u yil bünyâd kılan **Yezdân** benem (211/6)

SONUÇ

Yunus Emre’nin Divan’ında bulunan 417 şiiri incelendiğinde Türkçe kökenli “Tanrı, Çalap ve Yaradan” kelimeleriyle; Arapça “Allah, Hak, Rahmân ve Rahîm” gibi isimlerin kullanımlarında bariz bir fark yoktur, kelimelerin dağılımı da çok belirleyici değildir. Yine bu bağlamda Arapça, Farsça ve Türkçe Allah lafzını ifade eden kelimelerin beyitlerde ve mısralardaki kullanımlarına bakıldığında hepsinin aşağı yukarı aynı mahiyette olduğu görülmektedir. Ayrıca divanda Allah lafzı yerine kullanılan Arapça “Hak, Kadîm, Ganî, Deyyân ve Âlim”; Türkçe “Çalap ve Yaradan” isimleri birçok beyitte yaratıcının sıfatı olarak da kullanılmıştır.

Türkler, İslamiyetten önce yaratıcı için kullandıkları “Tanrı ve Çalap” isimlerini aynı anlam çerçevesinde (zâtı ve sıfatı için) İslamiyetten sonra da Allah ismi yerine kullanmaya devam etmişlerdir. Bu mantıkla baktığımızda Zerdüşterin İyilik Tanrısı’na verdikleri “Yezdân” ismini benzer anlam sınırları içerisinde İslamiyetten sonra da Allah için kullanmışlardır.

Yunus Emre, XIII. yüzyıl Anadolu coğrafyasında yazdığı divanında yaratıcı için yirmi bir tane Arapça, dört tane Türkçe ve iki tane de Farsça olmak üzere toplam yirmi yedi isim kullanmıştır. Yaratıcı için kullanılan bu isimlerden Türkçe “Yoran” kelimesi ihtilaflıdır. Kullanım sıklığına baktığımızda özellikle Arapçada “Hak, Allah, Rahman ve Rahim”; Türkçede ise “Çalap ve Tanrı” kelimeleri çok fazla kullanılmıştır. Yaratıcının isimleri olarak kullanılan Farsça kelimelerse hem sayı bakımından hem de kullanım sıklığı bakımından azdır.

KAYNAKLAR

- Banarlı, Nihat Sami (1998). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, İstanbul: MEB Basımevi.
- Çavuşoğlu, Ali (2007). “Türk-İslam Kültüründe Gök Tanrı Veya Ulu Tanrı İnanışı Ve Edebî Metinlere Yansıması”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1991). Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Izutsu, Toshihiko (1975). Kur'an'da Allah ve İnsan, (Çev. Süleyman ATEŞ), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kutalmış, Orhan G. (2003). Türkçe İnsan Adları ve Anlam- Kökenleri, İstanbul.
- Tanyu, Hikmet (1980). İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tatçı, Mustafa (1990). Yunus Emre Dîvanı I (İnceleme), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1990a). Yunus Emre Dîvanı II (Tenkitli Metin), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tietze, Andreas (2009). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati, C. 2, Wien.
- Topaloglu, Bekir (1995). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tunçbilek, H. Hüseyin (2006). “İlâhî Sıfatların İsbatı, Sayısı, Kısımları ve İsim-Sıfat İlişkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 11 Sayı: 15, Şanlıurfa.
- www.nisanyansozluk.com, Erişim Tarihi. 10.09.2018